

prejeto: 2006-09-14
izvirni znanstveni članek

UDK 316.75(1.497.5=512.161):821.163.42-5/6"14/15"

STRAHOVITO DIVLJI, PODMUKLI, NAJODVRATNIJI NEPRIJATELJ: OPIS OSMANLIJA U "PROTUTURSKIM" GOVORIMA I PJESMAMA

Ante NAZOR

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata,
HR-10000 Zagreb, Marulićev trg 21
e-mail: ante.nazor@centardomovinskograta.hr

IZVLEČEK

V prispevku je govora o protiturških govorih, pismih in pesmih, ki so jih v 15. in 16. stoletju napisali hrvaški humanisti. V njih najdemo dragocena pričevanja o zločinih, storjenih v času osmanskega osvajanja hrvaških ozemelj, percepciji Osmanov v hrvaški družbi tistega časa in poskusih hrvaških intelektualcev, da bi papeža in evropske vladarje spodbudili k skupnemu boju proti 'nevernikom'. Ker bi glede na izjemno krutost opisanih osmanskih zločinov v delih hrvaških humanistov lahko podvomili v njihovo verodostojnost, v prispevku avtor kot primer okrutnega načina za kaznovanje omenja običaj nabijanja na kol oziroma počasnega ubijanja ujetih sovražnikov. Z navedenim primerom želi opozoriti, da opisi osmanskih zločinov, ki jih najdemo v delih hrvaških humanistov 15. in 16. stoletja, niso zgolj 'sovražni govor', pač pa predstavljajo dokument časa, ki priča, da so tako okrutni postopki dejansko bili del vsakdanjika.

Ključne besede: protiturški govori, humanisti, Osmani, zločini, sovražnik, kol, divji, potuhnjeni, barbari, neverniki

UN NEMICO ORRENDAMENTE FEROCO, STRISCIANTE E RIPUGNANTE: LA DESCRIZIONE DEGLI OTTOMANI NEI DISCORSI E VERSI "ANTI-TURCHI"

SINTESI

Il saggio tratta di discorsi, testi e versi anti-turchi, scritti dagli umanisti croati nel 15. e 16. secolo. I testi rappresentano una preziosa testimonianza dei crimini commessi durante la conquista ottomana in Croazia e della percezione dei Turchi nella società croata, come pure dei tentativi degli intellettuali croati di persuadere il papa e gli sovrani europei ad agire insieme contro i "non fedeli". Prendendo in considerazione il fatto che le scene orrende nelle descrizioni dei crimini ottomani

scritte dagli umanisti croati mettono in dubbio la loro autenticità, il saggio menziona anche la pratica dell'impalamento come esempio della crudele punizione del nemico ovvero dell'uccidere lentamente i prigionieri nemici. L'esempio vuole dimostrare che le descrizioni dei crimini ottomani nei lavori degli umanisti croati del 15. e 16. secolo non rappresentano solo il "linguaggio ingiurioso", ma anche un documento del periodo che testimonia che i procedimenti talmente crudeli non erano consueti.

Parole chiave: discorso anti-turco, umanisti, Ottomani, crimini, nemico, palo, feroce, strisciante, barbari, non fedeli

UVOD

Hrvati su u XV., a posebice u XVI. i XVII. stoljeću, živjeli jedno od najtežih razdoblja u svojoj povijesti. U neravnopravnom obrambenom ratu protiv Osmanlija pretrpjeli su veliki demografski gubitak, a Hrvatsko Kraljevstvo izgubilo je znatan dio teritorija. Prema približnim procjenama na prostoru gdje su živjeli Hrvati porušeno je ili spaljeno oko 3.000 naselja, a zbrajajući podatke iz mletačkih izvora od XV. stoljeća pa do kraja XVIII. stoljeća može se reći da je ubijeno, protjerano ili odvedeno kao roblje oko 1.600.000 stanovnika. Neki drže da su samo u razdoblju od pada dijela Bosne pod osmanlijsku vlast 1463., pa do 1520. iz hrvatskih krajeva Osmanlije odvele u ropstvo oko 400.000 ljudi. U prilog tome navode razne izvore, poput izvješća mletačkoga providura Domenega Capella iz 1521., koji spominje da su u kraju oko Šibenika Osmanlije od 1462. do kraja 1520. zarobili više od 70.000 ljudi. Otprilike u istom razdoblju je, prema izvještaju zadarskoga kneza Mora, na zadarskom području od 60.000 ljudi ostalo njih 5.500. Na pomisao da je pučanstvo na hrvatskom prostoru tada bilo znatno prorijeđeno upućuje i svjedočenje mletačkoga poslanika Andrija Surijana da 1516., na povratku iz Budima preko Senja u Veneciju, nije vidio ni jedno pravo nastanjeno selo između Zagreba i Modruša, jer su Osmanlije sve spalile i opljačkale (Gligo, 1983, 28). To je razdoblje u kojem je znatan broj Hrvata izbjegao izvan granica svoga Kraljevstva i naselio se na područje današnje Austrije, Italije, Mađarske, Rumunjske, Slovačke, Češke i drugih zemalja.

Posebice kritično za opstojnost Hrvatskoga Kraljevstva bilo je stogodišnje razdoblje između bitke na Krbavskom polju 9. rujna 1493. i bitke kod Siska 22. lipnja 1593., u kojem su Osmanlije osvojile Bosnu i Hercegovinu te Hrvatsku, otprilike, istočno od linije Virovitica-Sisak-Karlovac-Karlobag. Suočeni s gubitkom teritorija, posebice kad su Osmanlije nakon četvrte opsade uspjele krajem kolovoza 1593. osvojiti utvrdu Sisak, hrvatski staleži na Saboru u Zagrebu nemoćno su zaključili da

su od *"nekada slavnoga Hrvatskoga Kraljevstva preostali tek ostaci ostataka"* – otprilike 16.800 km² teritorija koji Osmanlije nisu uspjele osvojiti. Da bi se zaustavila osmanlijska osvajanja, uz pokretanje zajedničke europske protuturske akcije, ugarsko-hrvatski vladari pokušavali su organizirati obranu na teritoriju koji je graničio s Osmanskim Carstvom. Počeci organizirane obrane od osmanlijskih napada na hrvatskom teritoriju primjetni su već u razdoblju vladavine ugarsko-hrvatskih kraljeva Žigmunda (1387.–1437.) i Matije Korvina (1458.–1490.), a proces izdvajanja posebnoga teritorija na kojem je život stanovništva bio podređen obrani granice od Osmanlija konačno su završili Habsburgovci ustrojavanjem Vojne krajine. Sredinom XVI. stoljeća provedeno je uređenje Vojne krajine, podjelom na Gornjoslavonsku (kapetanije koprivnička, križevačka i ivanička) i Hrvatsku krajinu (kapetanije ogulinska, hrastovička, žumberačka, uz već postojeće senjsku i bihaćku). Potom su na saboru zemalja Unutarnje Austrije u Brückeru na Muri 1578. određene obveze u pokrivanju vojnih troškova za obranu granice prema Osmanlijama. Štajerski staleži trebali su financirati Gornjoslavonsku Krajinu između rijeka Drave i Save (od 30-tih godina XVII. stoljeća zvanu i Varaždinski generalat), a staleži ostalih zemalja Hrvatsku Krajinu između rijeke Kupe i mora (od kraja XVI. stoljeća zvanu i Karlovački generalat). Za razliku od Banske Krajine (između rijeka Save i Kupe) nad kojom je vlast imao Hrvatski sabor i ban, ta su područja u vojnom pogledu bila podčinjena Ratnom vijeću u Grazu.¹ Ustrojavanjem Vojne krajine Osmanlije su napokon zaustavljene u osvajanju hrvatskoga teritorija. Prijelomnim događajem drži se pobjeda kršćanske vojske nad Osmanlijama u bici kod Siska 22. lipnja 1593., odnosno tzv. Dugi rat, koji je započeo nakon bitke kod Siska 1593. i trajao do potpisivanja mira na ušću rijeke Žitve 11. studenoga 1606. Spomenuti mir, koji je potpisan na 20 godina, potvrdio je da Osmansko Carstvo gubi nadmoć koju je do tada imalo u Europi (Mažuran, 1998, 165–179). No, na granici s Osmanskim Carstvom nastavio se tzv. Mali rat, kako povjesničari nazivaju provale, čarke ili četovanja s obje strane granice, koja nisu prestajala tijekom XVII. stoljeća (Mažuran, 1998, 226). Izvori svjedoče da su takvi sukobi često bili nemilosrdni, a da se prema protivniku i stanovništvu napadnutoga područja postupalo iznimno okrutno.

OPIS OSMANLIJA U PROTUTURSKIM GOVORIMA I PJESMAMA

Prema tome, na dijelu hrvatskoga teritorija, koji je od XV. stoljeća graničio s Osmanskim Carstvom, ratovanje i ratne strahote postale su višestoljetna svakodnevica stanovništva. Česte osmanlijske provale onemogućavale su normalan ("civilni") život na području Vojne krajine, koja je zapravo pretvorena u "veliku vojarnu",

¹ Vojno-krajišku obranu i krajiške utvrde Hrvatskoga Kraljevstva u XVI. stoljeću opširno je opisao Milan Kruhek (1995); Kratak pregled nastanka Vojne krajine, pod naslovom "Hrvatsko-slavonska vojna krajina kao europska ratna provincija" donosi Alexander Buczynski (Buczynski, 1997, 9–17).

ali i na prostoru relativno udaljenom od nemirne granice, što je moralo prouzročiti frustraciju i veliku odbojnost stanovništva prema Osmanlijama i njihovoj vojsci. Suvremeni izvori svjedoče kako su se u takvim okolnostima osjećaji straha i nemoći napadima izloženoga stanovništva miješali s bijesom i mržnjom prema neprijateljima. Iznimno emotivni bili su zapisi i govori neposrednih sudionika događaja, odnosno osoba koje su se neposredno mogle uvjeriti u posljedice ratovanja. U tom smislu posebice vrijedan izvor su protuturski govori, pisma i pjesme hrvatskih humanista upućene papama, senatu Mletačke Republike, njemačkim knezovima, poljskim velikašima i drugima. Nastojeći potaknuti europske vladare i velikaše na pomoć Hrvatskoj, ali i na zajednički otpor "*najvećim neprijateljima kršćanstva*", oni opisuju strahote osmanlijskih provala i upozoravaju na opasnost koja je Europi prijetila od njihovih osvajanja, ostavljajući tako izravno svjedočanstvo o tom razdoblju.

S obzirom na to da su osmanlijske provale zaprijetile sigurnosti zapadne Europe, ideju o potrebi zajedničke koalicije kršćanskih vladara protiv Osmanlija tada su iznosili i drugi europski humanisti.² Međutim, Europa sve do druge polovice XVII. stoljeća nije uspjela organizirati ozbiljniji vojni savez protiv Osmanskoga Carstva, tako da su najveći teret borbe podnijeli oni koji su bili neposredno ugroženi.³ No, budući da su za razliku od najvećega dijela europskih humanista, koji su svoje protuturske govore pisali daleko od ratnih događaja, hrvatski humanisti uglavnom bili neposredni svjedoci događaja o kojima su pisali, a neki od njih su i sudjelovali u borbi protiv Osmanlija, razumljivo je zašto su njihovi govori i pisma bili posebno zaokupljeni turkofobijom i antiturskom problematikom. Primjerice, ninski biskup (1479.–1529.) Juraj Divnić svjedočio je posljedicama bitke na Kravskom polju 1493., a 1499. sudjelovao je u obrani Nina, biskup Šimun Benja Kožičić (oko 1460.–1536.) je pratio napad na Skradin, Marko Marulić (1450.–1524.) je gledao poharana polja u okolici Splita i dio popaljenoga Vranjica, a s oružjem u ruci uz svoj puk bili su svećenik Šibenčanin Juraj Šižgorić (oko 1420.–1509.) i splitski nadbiskup (1503.–1514.) Bernard Zane (Gligo, 1983, 40–45). Kao temeljna značajka govora hrvatskih

2 Dakako, razmišljanje da su osmanlijski uspjesi bili posljedica kršćanske nesloge nije bilo novo; već u XI. stoljeću je papa Grgur VII. (1073.–1085.), na poticaj bizantskoga cara Mihajla VII. (1071.–1078.), želio povesti križarsku vojsku protiv Turaka Seldžuka. O ratu protiv Osmanlija razmišljali su potom mnogi europski vladari, primjerice Ludovik I. (1342.–1382.), Žigmund (1387.–1437.), Maksimilijan (1564.–1576.) i drugi, te pape Pio II (1458.–1464.), Julije II. (1503.–1513.), Leon X. (1513.–1521.). Vidi: Govori protiv Turaka, 1983, 15–20.

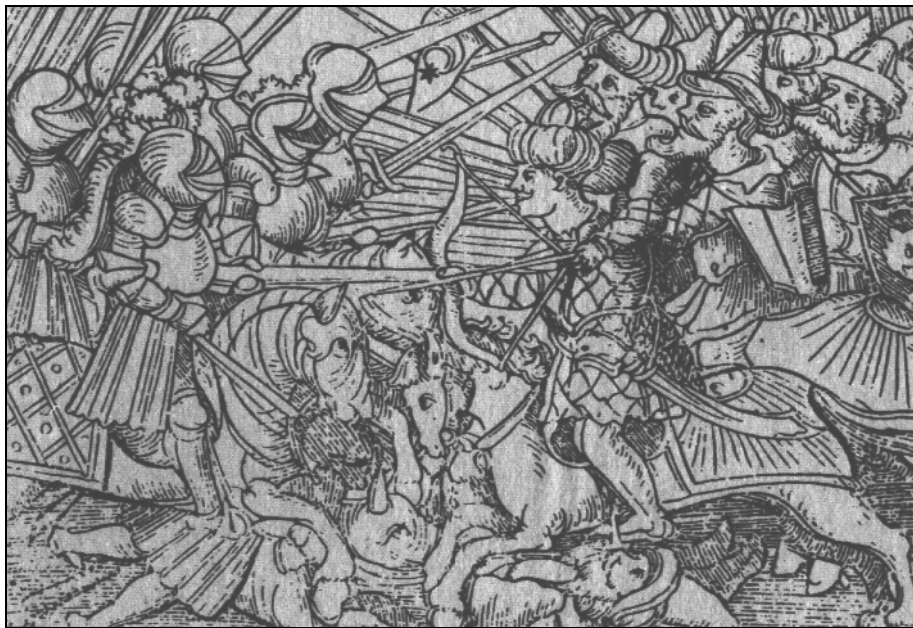
3 Posredovanjem pape Inocencija XI. (1676.–1689.) Habsburška Monarhija, Poljska i Mletačka Republika sklopile su 1684. savez protiv Osmanlija – tzv. Sveta liga – u ratu koji je započeo nakon osmanlijske opsade Beča 1683. Savezu se 1686. pridružila i Carevina Rusija, a Svetu ligu povremeno je pomagalo više njemačkih državnica (Bavarska, Saska, Falačka, Švapska). Sklapanje takvoga saveza rezultiralo je porazom Osmanlija, koje su mirom u Sremskim Karlovcima 1699. primorane na razgraničenje prema načelu "što tko posjeduje, neka mu i ostane" (*uti possidetis, ita possideatis*). Vidi Mažuran, 1998, 243–275.

humanista može se istaknuti njihovo obraćanje Europi za brzu i efikasnu pomoć, jer se zbog neprestanih osmanlijskih provala Hrvatska našla u jadnom stanju. Jednako tako, oni upozoravaju da će Osmanlije zaprijetiti papi i Rimu, te ostalim dijelovima zapadne Europe, ako se ne suzbiju na vrijeme. Njihovi govori i pisma dragocjen su izvor za povijest Hrvatske u XV. i XVI. stoljeću; kako za političku i vojnu povijest zbog podataka o provalama i sukobima, tako i za socijalnu povijest, jer govore o problemima i načinu razmišljanja svih slojeva društva u tom razdoblju, u kojem su osmanlijskim provalama gotovo jednako bili ugroženi i seljaci i velikaši, i stanovnici grada i trgovci, i biskupi i đakoni.

Analizirajući sadržaj spomenutih govora i pisama može se reći da su Osmanlije u njima prikazane izrazito negativno. Za njih se kaže da su: "*mrski rod*" (genus in- visum), "*krivovjerna gomila*" (perfida turba), "*neprijateljski narod*" (gens inimica), "*gadna gomila*" (foeda turba), "*podmukli Turčin*" (perfidus Turcus), "*bijesan neprijatelj*" (furens hostis), "*strašan neprijatelj*" (dirus hostis), "*bezbožan neprijatelj*" (impius hostis), te "*opaka neman*", "*grozna, grabežljiva zvijer*", "*nezasitna zmija*", "*okrutan narod*"; a osmanlijski vojnici navedeni su kao "*vrlo okrutne i strašne zvijeri*", "*zlikovci*", "*užasno divlji*" i "*strahovito bijesni neprijatelji*", "*bezbožna rulja*" itd. (Gligo, 1983, 41).

Primjerice, u pismu mletačkom duždu Leonardu Loredanu (1438.–1511.) trogirski biskup Fran Marcello žalio se 1503. na "*vrlo okrutne navale strašnih Turaka*" i na "*strahovitu okrutnost i bijes Turaka, najgorih progonitelja blage vjere Kristove*", te na "*zlodjela svakojakih zlikovaca*" nanosena trogirskoj biskupiji: "*Ti doista užasno divlji neprijatelji s vrlo moćnom i spremnom vojskom, i pješaka i konjanika, na sve strane pustošeći sve mačem i ognjem vrlo okrutno opljačkane do dana današnjega osobito trogirsko polje i sva susjedna mjesta, a također i ono sasvim malo i jedno što je još preostalo neprekidno se spremaju napasti neočekivanom navalom, poklati, uništiti, dokrajčiti pakosnom propašću. O bezbožna i grozna prizora nemilih događaja! O žalosna i nepomirljiva zla! Doista bih te, najodličniji Dužde, htio uvjeriti da nitko od vjernika koji žive na svijetu nije pretrpio toliko nečuvenih i svakovrsnih nevolja što ih je nanio ovaj strahovito bijesni neprijatelj kao nesretni krajevi Dalmacije*" (Gligo, 1983, 80–81).

U svom govoru na prvom zasjedanju Petoga lateranskoga koncila 1512. splitski nadbiskup Bernard Zane je za Osmanlije rekao: "*To je neobično razuzdan narod, strašan neprijatelj kršćanskog imena. Misli da iskazuje najveće poštovanje svom gnjusnom Muhamedu progoneći kršćane, uništavajući ih i ubijajući.*" (Gligo, 1983, 110). Tražeći od Mletačke Republike pomoć za Ugarsku izaslanik pape Julija II., Leona X. i Klementa VI. Trogiranin Ivan Statilić (1472.–1542.) je u svom govoru (vjerojatno u kolovozu 1521.) pred mletačkim duždem u Kolegiju u Veneciji, Osmanlije nazvao "*najodvratnijim dušmanima kršćanskoga imena*" (Gligo, 1983, 134).

Sl. 1: Spopad kršćanskoga in islamskega sveta: nemški lesorez iz 16. stoletja (v: Coles, 1968, 19).

Fig. 1: The battle between the Christian and the Islamic world: a 16th-century German woodcut (in: Coles, 1968, 19).

U pismu papi Aleksandru VI. (1492.–1503.) o osmanlijskim napadima, najčešće provalama "trkaća i palikuća", kako su u izvorima nazivane osmanlijske pljačkaške prethodnice akindija, ninski biskup Juraj Divnić je 27. rujna 1493. zapisao: "Obilujući isto tako i ljudima i svim ratnim sredstvima neprijatelj (Osmanlije) ide kamo ga je volja. Pustoši polja, željezom uništava stabla, razara kuće i gradove, odvodi stoku kolikogod je ima. Zarobljenike vodi u jaram, pljačka, udara na muke, žestoko istrebljuje, tjera ih bosonoge i gole preko brda i kamenja. Bezbožna rulja vuče ih polumrtve ili na konopima ili na konjskim repovima. Štapovima i bičevima, kao da su zvijeri, udara gospođe raspuštenih kosa, koje poprskane krvlju djece, nagrđene udarcima, izmrcvarene u licu, uzalud uzdišu, leleću i jecaju moleći bezuspješno od nekoga pomoć ili utjehu. Strahovito divlji neprijatelji odvođe na najsrमतniji način zlostavljene djevojke i djevice Bogu posvećene, dječake i djecu vezanu poput životinja na konjima, na zarobljenicima iskušavaju sve vrste surovosti i mučila koja se ne mogu ni zamisliti, a kamoli ispričati. A ni tako strašno mučenje nema kraja, a ipak se bezbožan narod od toga deblja i time diči." (Gligo, 1983, 314). U istom pismu, zapravo izvješću o bici na Krbavskom polju u kojoj je hrvatska vojska 9. rujna 1493.

katastrofalno poražena od Osmanlija pod Udbinom, J. Divnić je posebno opisao strahote kojima je bio izložen zarobljeni hrvatski ban Derenčin: *"I samog bana baciše u okove, a njegovu sinu, također vrlo hrabru vojniku, pred očima oca odru-biše glavu i toplom krvlju jedinca sina poprskашe očevo lice. I koliko god je puta jandnik prisiljen uzeti hranu, toliko mu puta na stol umjesto zdjele stavljaju na tanjur ljubljenu glavu sina."* (Gligo, 1983, 318). Nastavljajući s opisom strahota koje su Hrvatima učinile Osmanlije – ta *"grabežljiva zvijer i nezasitna zmija"*, J. Divnić je zapisao: *"Preostaje još mnogo toga što je u bjesnilu učinio krvavi neprijatelj. Kad bih htio to nabrojiti, ne bi mi dostajalo ni dana ni pera. Kad bih imao sto jezika i sto usta i željezni glas, ne bih mogao obuhvatiti oblike svih zločina. Ne spominjem koliko je pokrajina opustošio mačem i ognjem, ne spominjem neizmjeran broj zarobljenika i u prijašnja i u sadašnja vremena. Prelazim preko dječice što su izvučena iz rasječene utrobe trudnih žena i ubijena. Koliko je puta bezbožni Turčin odsjekao grudi i mjesto mlijeka pružio dojenčadi majčinsku krv, koliko je puta uzeo dječicu za noge i glavu im smrskao o stijenu i majke nosio na vratovima sinova. Koliko je zarobljenika poslao natrag svojim kućama odsjekavši im ruke, iskopavši oči i odrezavši uši. Okrutna li naroda! Bogovi odvratite takvu pošast od zemlje! O nečuvena bijesa! O Turska više nego zla! Nesnosna li, kažem, zločinstva, preblaženi Oče! Da se tako opaka neman, tako grozna zvijer, tako kleta nakaza ne bi veselila tako dugo ne-kažnjena, treba se odmah pobrinuti i priteći u pomoć tamo gdje je nevolja. Jer ako se ta pogubna zvijer ne obuzda i ne suzbije, bit će gotovo s pokrajinama. Ne znam ipak, što će biti s ostalima. Vaša Svetost dobro zna što očekuje susjed kad gori obližnji zid."* (Gligo, 1983, 318–319).

Surovost Osmanlija opisana je i u "Elegiji", pjesmi kojom je F. Božičević – Natalis želio potaknuti papu Pavla III. (1534.–1549.) na pomoć važnoj obrambenoj utvdi Klisu:

"Divlji barbarski narod, surov, strašan, okrutan, zadaje nam neprestanu gorčinu.

Otimaju se djevice i ubijaju dječica, mezimčad majki, otrgnuta s milih grudi.

Neviđenim zvjerstvom razdire neprijatelj starce i preplašene djevojke kao vukovi ovce.

Jao, vode nas poput ulovljene divljači preko vrhova, škrapa i nepoznatih staza.

Odvode nas gole, ruku vezanih iza leđa što dalje od očinske zemlje.

Sve je puno suza što teku potocima, tolike nas nevolje pritišću, žalosti i neprestani bol.

Surova rulja pali žestokom vatrom sve što joj je na putu, plodonosne obrađene njive i žitne usjeve.

Na sve strane dime se sveti hramovi božji, u privatnim kućama posvuda plamen.

U crkvama bludnice, oko oltara prljavština, jao zločina, i brzonogi konji tu bo-rave kao u staji. Rulja užasne stvari, Kriste, čini u tvojim svetištima." (Gligo, 1983, 147–148).

Kao suvremenik i očevidac osmanlijska zlodjela opisuje i Splitsanin Toma Niger (oko 1450.–oko 1531.), u panegiriku koji je 1501. napisao mletačkom duždu Leonardu Loredanu:

"Vidim – jao sramote – kako nevini dječaci i tisuće uhvaćenih djevice trpe gnjusne bludne radnje.

Djecu trgaju iz majčina krila i grudi pa nježnim udovima udaraju o tvrdu zemlju.

Sijeku ih na komade pa ih još drhtave bacaju psima.

Oh, jadnih li majki koje rodiše djecu za zvijeri.

Jao, golema bola što se nikad ne da zaliječiti;

Ruše časne hramove Neoskrvnjene Djevice

i gdje se, Kriste, isticala slika tvoga lika,

tu je mjesto za pse, to je štala za konje." (Gligo, 1983, 150–151).

Na temelju vlastita iskustva, o osmanlijskoj opasnosti u svojim pjesmama govori i glasoviti Splitsanin Marko Marulić, koji je s gradskih zidina mogao promatrati kako osmanlijski odredi pustoše splitsko polje, odnosno kako svakodnevno *"vjerni puk trpi od turskih ruku"*, kako Osmanlije *"pale šume, sela i gradove, oskrvnjuju crkve, muškarce i mlade žene odvođe svezane, sinove odvajaju od majki, a kćeri od njihovih dragih, te ih prodaju"* (Gligo, 1983, 151–158). O istome M. Marulić piše i u pismu papi Hadrijanu VI. (1522.–1523.) (Gligo, 1983, 168). Slično kao Bernard Zane ili Marko Marulić o paljenju usjeva po poljima, razaranju gradova, otimanju blaga, ubojstvima sinova pred očima otaca, oskrvnjenju hramova, obeščaćivanju djevice i drugim zalima koje su činile Osmanlije, govorio je i trogirski humanist Frano Andreis, odnosno Trankvil Andronik (1490.–1571.). On Osmanlije drži *"strašno divljim i opasnim, te vrlo odvratnim, groznim i bijesnim neprijateljem"*, a uspoređuje ih *"s vragom, strašna lica i crnih ruku"* (Gligo, 1983, 185–216).

Kao neposredan svjedok, na gotovo jednak način osmanlijske zločine nakon Mohačke bitke 1526. opisao je u Krakowu 1527. i Stjepan Brodarić u svom djelu *"De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcorum imperatore ad Mohacz historia verissima"*: *"Noću i danju, koji su slijedili poslije bitke, neprijatelj se okomio na sva obližnja područja, usput ih opustošio i popalio ne štedeći nikoga, bez obzira na spol, dob i vjeru, počinivši nad bijednim narodom sva moguća odvratna i okrutna djela. Ja nemam dovoljno riječi da oplačem poraz koji je toliko bio velik one noći i sljedećih dana po cijelom onom kraju ovostrane Ugarske, i nije mi znano da je i jedan neprijatelj počinio nešto mahnitije i okrutnije. Između ostaloga, vjerojatno se nikad prije nije dogodilo što sada, da su prežalosne majke nekaku dječicu živu ukapale u zemlju kako se vriskom ne bi odala, i kada su se one odande sklonile, djeca su se u zemlji bez zraka ugušila. [...] A broj svih pogubljenih i zarobljenih u tom ratu, na temelju onoga što sam mogao doznati, smijem tvrditi bio je blizu 200.000 ljudi."*

Dakako, ni kroničari na osmanlijskoj strani nisu ostajali dužni; za njih su kršćanski neprijatelji bili *"nevjernici, žitelji pakla"* (Klaić, 1958, 55), neprijateljski vladar bio je *"zli kralj"* (primjerice, bosanski kralj Stjepan Tomašević, 1463.) (Klaić, 1958, 56), ugledne osobe s protivničke strane prikazane su kao *"proklete"* (primjerice, ban Derendžil (Derenčin) (Klaić, 1958, 92), ili kao *"psi"* (primjerice, herceg Stjepan Kosača) (Klaić, 1958, 58), kršćanska raja smatrana je *"gnusnim ćafirima (nevjernicima)"* čije je crkve i samostane trebalo srušiti (Klaić, 1958, 89), a neprijateljski (kršćanski) vojnici nazivani su *"hrpom izroda"* (Klaić, 1958, 91), *"here-tičkom ruljom"* (Klaić, 1958, 92) i drugim pogrdnim nazivima.

Spomenuti opisi Osmanlija i njihovih zlodjela koje donose humanisti u svojim pismima i pjesmama, mogu se usporediti s opisom tatarske (mongolske) provale 1242., koju u 37. poglavlju svoje kronike donosi splitski arhidakon Toma u XIII. stoljeću. Naime, tatarska invazija, koja je jednako kao i osmanlijska, došla s istoka i strahovito opustošila Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, silno je uplašila Mađare i Hrvate. Zapis Tome Arhidakona o "tatarskoj kugi" govori u prilog tome: *"Pete godine za vladanja Bele, sina Andrije kralja Ugarske, druge godine Garganove, kužni se narod Tatara približio ugarskim stranama. Naime, već je pred više godina bio prodro glas i strah od istoga naroda po čitavom svijetu. A dolazili su iz istočnih strana, pustošeći provincije preko kojih su prolazili [...]. Došavši pak, do prvih stanovnika zemlje, nisu u početku pokazali svu žestinu svoga divljaštva, nego trčeći po selima i pljačkajući, nisu na veliko klali ljude."* Toma potom opisuje bitku u kojoj su Tataari katastrofalno porazili ugarsku vojsku, te navodi tatarske zločine nad stanovništvom: *"Što da spominjem o užasnoj okrutnosti, koju su po gradovima i selima pojedinih dana ispoljavali? Kad su zgrnuvši nemoćnu gomilu žena, staraca i djece, natjeravali je da sjedi u jednom redu i da se ne bi haljine zaprljale krvlju niti krvnici umorili, prije su svima skidali odijela, a tada su poslani krvnici uzdižući ruke pojedinačno, usađivali lagano koplje u srce i sve usmrćivali. [...] Zapovijedajući također, da k njima dođu zarobljeni dječaci, ovakvu su igru s njima priređivali: prvo su zapovijedali, da zajedno sjednu jedan za drugim, zatim pozvavši svoje mališane, davali su im pojedine buzdovančice od zelenog drva i tada im nalagali da tuku po glavama jadnih dječaka, a oni sami, sjedeći i okrutnim očima promatrajući, smijali su se međusobno, hvaleći usto onoga, koji bi bolje upravio udarac i koji je mogao jednim udarcem rasuti moždane i usmrtiti dječaćko tijelo. Ukratko, ništa se nije poštovao dječaćki spol, nikakva ljubav prema dječaćkoj dobi, nikakvo sažaljenje prema starosti, istim opakim načinom sve koljući, nisu izgledali ljudi, nego demoni."* Jednako okrutno su postupali prema redovnicima, koji se nisu sklonili pred tatarskom vojskom: *"Ali oni, ne znajući ni za kakvu milost i čovječstvo, prezirući redovničke počasti i ismjevivajući njihovu svetu naivnost, trgnuvši mačeve bez ikakve su samilosti otkidali njihove glave. Tada provaljujući u klaustre, sve su otimali, paleći kuće, skrnaveći crkve; razarali su oltare, razbacivali relikvije, iz posvećenih odijela*

pripremali podvezice priležnicama i ženama." Govoreći o pokolju stanovnika Pešte nakon što su Tataři savladali obranu grada, Toma je napomenuo da je "smrtonosni mač žderao muškarce, žene, starce i mališane" i uzdahnuo: "Jao, koliko su divlja srca poganskoga svijeta, koji je bez ikakvoga osjećaja milosrđa promatrao, kako se od ljudske krvi crvene sve vode Dunava." Potom nastavlja: "I da bi utjerali strah onima, koji su se nalazili s druge strane Dunava, postave sabrano mnoštvo ubijenih u mnoge hrpe nad obalom rijeke. A drugi su nabadajući dječaciće na koplja, kao ribe na ražnju, nosili ih po rubovima korita. I već nije bilo broja ili mjere opljačkanog plijena. Tko bi procijenio bezbrojno mnoštvo konja i drugih životinja? Tko bogatstvo i blago? Tko neizmjereno mnoštvo svakoga plijena, kojim su se obogaćeni neprijatelji veselili? Koliko je bilo zarobljenih odraslih muževa i žena, dječaka i djevojčica, koje su, podvrgavajući različitim službama držali pod tvrdom stražom!. [...] Pošto su konačno postigli pobjedu nad ugarskim narodom, kad je glas o tolikom zlu posvuda brzim letom preletio, gotovo se je čitav svijet tresao, i toliki se strah raširio po svima pokrajinama, da se nikome od njih nije činilo da će moći umaći poganim rukama. [...] Tada je divlji krvnik zapovjedio, da se svi zarobljenici, koje je bio poveo iz Ugarske okupe zajedno, (i to) veliko mnoštvo ljudi i žena, dječaka i djevojčica, te učini da se svi dovedu na neku ravnicu. I kad su svi bili okupljeni poput nekog stada ovaca, poslavlši strijelce, dade da se svima otkinu glave. Tada se čulo silno zavijanje i plač, te se činilo, da se sva zemlja trese od glasa umirućih." (u: Rismondo, 1977, 123–141).

Prema tome, opis zločina koje su Tataři počinili 1241. i 1242. u Ugarskoj i Hrvatskoj, u djelu splitskoga arhiđakona Tome, suvremenika i očevidca tatarske provale, vrlo je sličan opisu osmanlijskih zločina u djelima hrvatskih humanista iz XV. i XVI. stoljeća. S obzirom na to da je riječ o suvremenicima i neposrednim sudionicima događaja, držim da su njihova izvješća vjerodostojna, tim više jer su potvrđena i drugim dokumentima. Ponavljanje istih fraza i navođenje gotovo istih zločina u različitim djelima može biti posljedica prepisivanja i želje da se govorom ili pismom ostavi što jači dojam, ali i posljedica straha i odbojnosti prema neprijatelju, koje se javljaju na temelju doživljenoga ili priča preživjelih. Ipak, brojnost takvih opisa i različitost izvora u kojima se oni nalaze govori u prilog njihovoj dokumentarnoj vrijednosti.

To se posebice odnosi na gotovo jednake opise najstrašnijih zločina, kao što su okrutno ubijanje djece i dojenčadi. U izvorima za hrvatsku povijest takvi okrutni primjeri zabilježeni su već u ranom srednjem vijeku. Primjerice, bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet (913.–959.) u svom djelu "De administrando imperio" spominje da su Hrvati u Dalmaciji digli ustanak protiv franačke vlasti "jer su Franci prema njima bili tako okrutni, da su ubijali Hrvatima dojenčad te je bacali psima" (u: Švab, 1994, 30, 81). Normalan čovjek zaista teško može razumijeti takav zločin, jednako kao i već spomenuti zločin zapisan u Tominu djelu da su prilikom provale u

Ugarsku 1241. i 1242. Tatari "*nabadali dječaciće na koplja, kao ribe na ražnju*" (u: Rismondo, 1977, 134). Teško je razumijeti motive njihovih počinitelja, čak i pomisliti da čovjek može tako nešto učiniti, a ipak izvori iz raznih povijesnih razdoblja svjedoče o tome da su se oni događali, te da se takvo ponašanje ne može pripisati samo jednom narodu, rasi ili kulturi, kao i da se ne može ograničiti tek na jedno kraće vremensko razdoblje. Možda će netko pomisliti da su spomenuti zločini preuveličani kako bi svojom strahotom ostavili što jači dojam na čitatelje ili slušatelje, te ih tako motivirali na reakciju, no brojni povijesni izvori, kako iz starije, tako i iz novije povijesti, potvrđuju da takvi okrutni i zaista teško objašnjivi prizori nisu izmišljeni. I bizantski izvori i kronika splitskoga arhidakona Tome, i protuturski govori, kao i izjava Stjepana Brodarića, zapravo su svjedočanstvo o najtamnijoj strani ljudske povijesti. I koliko god se činili nevjerojatnima, oni su postojali. Primjerice, zaista bi teško bilo povjerovati u vijesti o groznim zločinima (ubojstva, silovanja, pljačka, palež) koje su križarski vojnici počinili u "svetom ratu" prilikom osvajanja Jeruzalema 1099. ili Carigrada 1204., da o njima ne svjedoče i kršćanske i muslimanske i bizantinske kronike (Le Goff, 1998, 97). Takvih primjera ima mnogo, gotovo kod svih osvajača.

Uostalom, tamnu stranu čovjekove naravi i potrebu nekih ljudi za okrutnim izživljavanjem nad drugima, uz spomenute vijesti, možda najbolje pokazuje ritual nabijanja na kolac, koji se tijekom protuturskih ratova primjenjivao i na hrvatskim prostorima. Za pretpostaviti je da su hrvatski humanisti, kad su u svojim govorima i pismima spominjali osmanlijske zločine i stradanje stanovništva, mislili i na patnje ljudi koji su bili nabijeni na kolac. Dakako, takvo kažnjavanje nije bila posebnost samo Osmanlija, nego i njihovih protivnika, o čemu svjedoče i izvori za hrvatsku povijest. Primjerice, zbog učestalih provala vlaških martoloza⁴ u službi Osmanlija i njihovih razbojničkih postupaka (krađa djece, ubojstava) Hrvatski sabor je 20. travnja 1586. dozvolio haramijama⁵ da "*Vlahe koje uhvate, nakon ispitivanja mogu žive nabiti na kolac, kao što su to radile Osmanlije*" (Šišić, 1917, 190, doc. 79).

Drži se da je običaj nabijanja na kolac u Europi prisutan već od prapovijesnoga razdoblja, kad su na taj način majke kažnjavane zbog čedomorstva, a muškarci zbog razbojničkoga ubojstva. Izvori pokazuju da se u praksi nabijanje na kolac kao kazna koristilo još u XVII. stoljeću (u Slovačkoj, Rumunjskoj), ali i kasnije, čak i početkom

4 Martolozi – vojni red u osmanskoj vojsci, uglavnom upotrebljavan za čuvanje osmanskoga dijela granice, kao posada u tvrđavama u europskom dijelu Osmanskoga Carstva. Bili su na zlu glasu, posebice u XVI. stoljeću, zbog čestih pljačkaških pohoda na teritorij Habsburške Monarhije i Mletačke Republike.

5 Lako naoružani pješaci; prvotno pripadnici posebnih najamničkih četa u Hrvatskoj, potom (od 1574.) stalna postrojba za obranu prijelaza na rijeci Kupi i planinskih prijelaza u unutrašnjosti. Od sredine XVI. stoljeća haramije se nalaze i u sklopu posada gradova Hrvatske i Slavonske krajine, kao najamničke čete.

XX. stoljeća, kad je pravosuđe rumunjskoga kralja na taj način kaznilo vođe seljačkoga ustanka. Osim za kažnjavanje ubojica, nabijanje na kolac služilo je i za zastrašivanje neprijatelja ili stanovništva, a muke osuđenika ovisile su o tome kako su ga naboli, odnosno kako mu je kolac provoden kroz tijelo (Cseres, 1993, 13–14). Dakako, za izvršenje takve kazne trebao je "krvnik – stručnjak", koji je kolac mogao provesti kroz tijelo, a da ne ozlijedi vitalne organe, kako bi patnja žrtve mogla što duže trajati, te određen "alat": tvrdo drvo duže od tri metra, po mogućnosti hrast, nauljeno najmanje metar od zašiljenoga vrha, na koji se, ako je bilo vremena i prilike navlačio oštar željezni šiljak. Prema predaji postupak nabijanja započinjao je polaganjem žrtve potrbuške, s rukama vezanim na leđima. Da se ne bi mogla pomaknuti, pomoćnici "stručnjaka" žrtvi bi stali na ramena i stražnjicu, a drugi bi istodobno, pomoću omči vezanih oko nožnih članka, žrtvi raširili noge, te stavili dvije-tri valjkaste motke ispred raširenih žrtvinih tabana, da bi se po njima nauljeni kolac mogao bolje koturati pri ciljanju. Potom je krvnik pažljivo namjestio vrh kolca u čmar žrtve, koji je prethodno morao biti oslobođen od odjeće, i nakon prvoga uboda, kod kojega nije bilo moguće izbjeći trzanje dimnutoga boka žrtve, maljem, najprije laganim udarcima, zatim sve jače, počeo nabijati kolac u pravcu određenoga cilja. Njegovi pomoćnici žrtvi su istodobno razvlačili noge pomoću konopa i tako je lagano navlačili na prodirući kolac. Da bi patnje žrtve bile što dugotrajnije kolac je morao proći uz kralježnicu, iza plućnih krila, između bubrega i, dakako, nije smio probosti srce. Da bi probadanje bilo gotovo, krvnik je svojim oštrim nožem morao otvoriti put kolcu iznad kože desnoga ramena i ključne kosti žrtve, a potom je, nabivši odozdo kolac maljem još dva-tri puta, završio posao. Žrtvu bi tada pomoćnici uhvatili za ramena i digli, a donji dio kolca položili u već iskopanu rupu i učvrstili ga tako da se ne bi mogao nagnuti uslijed njihanja bespomoćnoga tijela. Tako odvratani čin, koji svjedoči da ljudska okrutnost ne poznaje granice, često se odvijao uz nazočnost većega broja gledatelja (Cseres, 1993, 14–15).⁶ I ovaj kratak, ali grozan prikaz nabijanja na kolac, govori u prilog pretpostavci da su se zločini koje hrvatski humanisti navode u protuturskim govorima i pjesmama zaista mogli dogoditi.

ZAKLJUČAK

S obzirom na učestalost i žestinu pojedinih sukoba, te s obzirom na strah i brigu svakoga pojedinca za vlastiti život i život svojih bližnjih, može se razumijeti mržnja

6 Ispričavam se čitateljima zbog detaljnoga opisa nabijanja na kolac, no držim da navedeni prikaz jasno pokazuje zločinačku stranu ljudske naravi i upozorava na okrutnu svakodnevicu prošlih vremena. Nažalost, ne samo prošlih. Zbog svoje upečatljivosti, prizori nabijanja na kolac našli su svoje mjesto i u umjetnosti, posebice u književnosti. Gotovo isti opis nabijanja kažnjenika na kolac koji je naveden u ovom djelu donosi nobelovac Ivo Andrić (1949, 45–50), a nabijanje na kolac – kao "turski dar" neprijatelju (ironija) – spominje hrvatski ban i pjesnik Ivan Mažuranić (1967, 229–230).

ugroženih ljudi prema neprijatelju, o kojoj svjedoče razni zapisi. Zbog toga prilikom traženja motiva za odabir pojedinih riječi ili protuosmanlijskih izraza kod hrvatskih humanista u razdoblju osmanlijske agresije na Hrvatsku, treba naglasiti da su one napisane u vremenu kad su Osmanlije doslovce pred vratima gradova, u kojima žive autori tih zapisa. Protuturski govori, pisma i pjesme dragocjen su izvor za hrvatsku povijest XV. i XVI. stoljeća. Njihov sadržaj izražava nemoć i očajničko traženje pomoći, pa se može reći da su okolnosti u kojima su pisani, prije svega pitanje vlastite egzistencije, motivirale autore protuturskih govora da Osmanlije nazovu pogrdnim nazivima. Istodobno, prikaz osmanlijskih zločina, iako se nekome može činiti preuveličanim, čini se da je većim dijelom odraz doživljenoga, odnosno prepričanoga. To što autori u svojim djelima spominju i vjerske suprotnosti, posebice prilikom obraćanja papi, vjerojatno je bilo motivirano željom da se dodatno naglasi opasnost od osmanlijskih provala za susjedne kršćanske zemlje, ali i za kršćanstvo u cjelini, kako bi se Vatikan i pojedini europski državnici udružili u "Svetu ligu" i pokrenuli opći rat protiv "nevjernika". Zbog toga se u svim govorima apelira na zajedništvo kršćanskih država, vjerujući da se moćni neprijatelj može poraziti samo združenim snagama kršćana. Dakle, sadržaj protuturskih govora i pisama imao je za cilj potaknuti papu i kršćanske vladare na jedinstvo u borbi protiv Osmanlija i uvjeriti ih kako je pomoć Hrvatima u obrani od osmanlijskih osvajanja i njihov interes, jer je za očekivati da će pomoć pružiti samo onaj tko pri tome ima vlastiti interes. Smisao takve propagande, u kojoj se za neprijatelja nisu birale riječi, sadržan je u upozorenju kneza Bernardina Frankapana njemačkim staležima prilikom njegova govora u Nürnbergu 1522.: "*Kad susjedu gori kuća i tvoja je u opasnosti!*" (Gligo, 1983, 343).

"ABOMINABLY WILD, TREACHEROUS, THE MOST LOATHSOME
OF ENEMIES" – THE DESCRIPTION OF OSMANLIS
IN ANTI-'TURKISH' SPEECHES AND SONGS

Ante NAZOR

Croatian Memorial and Documentation Centre of the Homeland War,

HR-10000 Zagreb, Marulićev trg 21

e-mail: ante.nazor@centardomovinskograta.hr

SUMMARY

Based on anti-'Turkish' speeches, letters, and songs from the 15th and 16th centuries, the article describes the crimes committed by the Osmanlis while conquering Croatian lands. These sources are valuable portraits of Croatian history in the examined period, in particular of the perception of Osmanlis in the Croatian society of the time, as well as the attempts of Croatian intellectuals to motivate the

Pope and European rulers to form another common campaign against the 'heretics'. Their contents express helplessness and desperation and, hence, it may be stated that the circumstances in which they were written – in particular in terms of genuine existential concern – are the reason pejoratives are used in anti-Turkish speeches to describe the Osmanlis. The article draws particular attention to the act of impalement as a particularity that helps convey the prevailing brutality of the medieval quotidian; in hopes, too, of supporting the supposition that these writings not only represent 'hate speech' but are also historical documents.

Key words: anti-Turk speeches, humanists, Osmanlis, criminal acts, enemy, pale, wild, treacherous, barbarians, heretics

IZVORI I LITERATURA

- Andrić, I. (1949):** Na Drini ćuprija. Sarajevo.
- Buczynski, A. (1997):** Gradovi Vojne krajine, 1. Zagreb.
- Coles, P. (1968):** The Ottoman Impact on Europe. New York, Harcourt, Brace & World.
- Cseres, T. (1993):** Krvna osveta u Bačkoj. Zagreb.
- Gligo, V. (ur.) (1983):** Govori protiv Turaka. Split, Književni krug.
- Klaić, N. (ur.) (1958):** Izvori za hrvatsku povijest II. Zagreb.
- Kruhek, M. (1995):** Krajiške utvrde i obrana Hrvatskoga Kraljevstva tijekom XVI. stoljeća. Zagreb.
- Le Goff, J. (1998):** Civilizacija srednjovjekovnog zapada. Zagreb.
- Mažuran, I. (1998):** Hrvati i Osmansko Carstvo. Zagreb.
- Mažuranić, I. (1967):** Smrt Smail-age Čengića. Zagreb.
- Rismondo, V. (ur.) (1977):** Toma Arhidakon: Kronika. Split, Čakavski sabor.
- Šišić, F. (ur.) (1917):** Hrvatski saborski spisi, sv. 4. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, knj. 41. Zagreb.
- Švab, M. (ur.) (1994):** Konstantin Porfirogenet: O upravljanju Carstvom. Zagreb.